

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ БАНК ТИЗИМИДА КОРРУПЦИЯНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

М.Р. Расулов

*Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси
мустақил изланувчиси*

Аннотация: Мақолада Ўзбекистон Республикасининг банк тизимида коррупциянинг олдини олишнинг ташкилий-ҳуқуқий асосларидаги мавжуд бўшлиқлар илмий-назарий жиҳатдан таҳлил қилиб чиқилган.

Аннотация: В статье дается научно-теоретический анализ существующих пробелов в организационно-правовых основах предупреждения коррупции в банковской системе Республики Узбекистан.

Abstract: The article provides a scientific and theoretical analysis of the existing gaps in the organizational and legal framework for preventing corruption in the banking system of the Republic of Uzbekistan.

Калит сўзлар: коррупция, пруденциал назорат, AML/CFT, порахўрлик, совға ва меҳмондўстлик, халқаро стандарт, рискларни бошқариш.

Ключевые слова: коррупция, пруденциальный надзор, ПОД/ФТ, взяточничество, подарки и гостеприимство, международные стандарты, управление рисками.

Key words: corruption, prudential supervision, AML/CFT, bribery, gifts and hospitality, international standards, risk management.

Ҳозирги вақтда мамлакатимиз иқтисодиёти ва кредит-молия тизимида ички ва ташқи омиллар сабаб бўлган салбий инқироз тенденциялари сақлаб қолинмоқда.

Коррупция иқтисодиётга салбий таъсир кўрсатадиган энг кучли омиллардан биридир. Бу ерда банк тизими ҳам истисно эмас.

Банк ва молия, кредит соҳаларидаги коррупцияга қарши курашиш воситалари турлича бўлиши мумкин.

Ушбу механизмда банкларининг Комплаенс назорат департаментлари ва юқори даражадаги аниқликка асосланган банк бошқаруви муҳим рол ўйнайди.

Афсуски, банк тизимида коррупцияга қарши курашишда ҳуқуқий тартибга солиш асослари етарли даражада ривожланган эмас. Бундан ташқари, ушбу соҳадаги коррупцияга қарши воситалар асосан коррупция ҳолатларини йўқ қилишга эмас, балки уларнинг оқибатларини бартараф этишга қаратилган.

Охириги йиллардаги коррупциявий жиноятларнинг статистик маълумотлари шуни кўрсатадики, биргина 2024 йининг ўзида банкларнинг **400 дан ортиқ** ходимлари коррупциявий жиноятлари учун жавобгарликка тортилган⁴.

Банк соҳасида содир этиладиган коррупциявий ҳаракатларнинг алоҳида хусусиятларига тўхталадиган бўлсак, “Акциядорлик тижорат Халқ банки” ва “АКБ Микрокредитбанк” да бошқарув раиси лавозимларида ишлаб келган Э. ўз мансабидан фойдаланиб, қатор коррупциявий жиноятларга қўл урган.

Хусусан, муқаддам қатор жиноятларни содир этиб, АҚШда яшириниб юрган Х. билан тил бириктириб, Сирдарё вилоятида **4 та** сохта фирма ташкил қилган.

Бу фирмаларни амалда бошқариш учун **18 нафар** шахслардан иборат уюшган гуруҳ фаолиятини йўлга қўйишган. Уюшган гуруҳ 2019 йил сўнгги **9 ойида** қарийб **732 миллиард сўмни** қонунга хилоф тарзда нақдлаштириб, **7 миллиард сўмга** яқин бюджет маблағини талон-торож қилган.

Шунингдек, **215 миллиард сўм** турли пластик карталарга молиявий ёрдам кўринишида ўтказилиб, **22,5 миллион** доллар нақд пулга айлантирилиб, хорижга олиб чиқиб кетилган. Уюшган гуруҳ раҳнамолик қилган фирмалар **101 миллиард сўм** солиқ тўловларидан ҳам бўйин товлаган.

Бундан ташқари, Э. “Акциядорлик тижорат Халқ банки” бошқаруви раиси лавозимида тайинлангач, банк биноси қурилишини олиб бораётган пудратчиларни ўзига таниш пудратчиларга алмаштириб, объект қурилишида **5,5 миллиард сўмлик** банк маблағини талон-торож қилган. “АКБ Микрокредитбанк” ка раҳбар этиб тайинланганда эса, ўз раҳнамолигидаги фирмалар орқали биргина хизмат кабинети учун **100 миллион сўмлик** мебел жиҳозларини **273 миллион сўмга**, банкнинг Сирдарё филиали учун **700**

⁴ Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган маълумотлари

миллион сўмлик бинони 4 миллиард 700 миллион сўмга сотиб олиб, маблағларни ўмарган⁵.

Юқорида қайд этиб ўтилган ҳолатлар прокуратура томонидан ўз вақтида қилинган ҳаракатлар натижасида аниқланган бўлиб, бу ва бунга ўхшаш ҳолатлар мамлакат иқтисодиётига ўнглаб бўлмас зарар келтиради ва Ўзбекистон Республикаси банк соҳасида коррупцияни олдини олишга доир ташкилий-ҳуқуқий асослар етарли даражада ташкил қилинмаганлигидан далолат беради.

Банк соҳасида коррупцияни олдини олишга қаратилган ресурсларни аниқ йўналтириш мақсадида муаммоларни икки турга бўлиб олиш мақсадга мувофиқдир. Улар: **назарий-ҳуқуқий, ташкилий** муаммолардир.

Назарий-ҳуқуқий муаммолар қуйидагилардан иборат:

Биринчидан, банк секторида коррупцияга қарши курашишда давлатнинг асосий фаолият йўналишларини белгилаб берувчи алоҳида умумий **Сиёсат**нинг йўқлиги ушбу соҳада кўплаб муаммоларнинг келиб чиқишига асосий сабаблардан биридир.

Иккинчидан, Ўзбекистон Республикасида банкларнинг фаолияти учун дастуриламал бўлиб хизмат қилаётган “Банклар ва банк фаолияти тўғрисида”ги (янги таҳрир) қонуннинг 37-моддаси (**Коррупциянинг олдини олиш чоралари, банк ходимларининг одоб-ахлоқ қоидалари ва манфаатлар тўқнашувига йўл қўйилмаслиги**)да коррупциянинг олдини олиш чоралари, банк ходимларининг одоб-ахлоқ қоидалари ва манфаатлар тўқнашувига йўл қўйилмаслиги кўрсатилган бўлиб, унда ушбу нормалар–банклар банкнинг сайланадиган органлари аъзолари ва ходимлари томонидан риоя этилиши мажбурий бўлган:

коррупциянинг олдини олиш бўйича чораларни;

одоб-ахлоқ қоидаларини;

манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш ва уни бартараф этиш сиёсатини ишлаб чиқади ҳамда амалга оширади.

Банкка ёки банкнинг назорати остидаги юридик шахсга алоқадор бўлган шубҳали фаолият, фирибгарлик ёхуд суиистеъмолликлар тўғрисида хабар

⁵[Электрон манба]. URL: <https://kun.uz/news/2021/02/15/2020-yilda-aybdorlardan-11-trln-som-iqdoridagi-zarar-undirilgan-bosh-prokuratura>.

қилган банк кузатув кенгаши, бошқаруви аъзосининг ёки ходимининг шахси ошкор қилинмаслиги кераклиги кўрсатилган.

Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикасининг “Марказий банки тўғрисида”ги қонуни 7-моддасида, Марказий банк манфаатлар тўқнашувларининг олдини олиш, уларни аниқлаш ва бошқаришга оид сиёсатни, шунингдек коррупциянинг олдини олиш юзасидан Марказий банкнинг ҳамда унинг тасарруфидаги ташкилотларнинг барча ходимлари томонидан риоя этилиши мажбурий бўлган чора-тадбирларни ишлаб чиқади ва амалга оширади деб кўрсатилган.

Аммо, банк соҳасида коррупция ва коррупциявий хавф-хатар тушунчалари, соҳада давлат сиёсатининг асосий йўналишлари, банк ходимларини коррупцияга қарши билим ва кўникмаларини ошириб бориш кераклиги, коррупцияни олдини олиш чоралари нималардан иборат эканлиги, ушбу соҳада манфаатлар тўқнашувининг ўзи нима? унинг турлари, бартараф этиш усуллари ва тартиблари батафсил ёритилмаган.

Учинчидан, Коррупцияга қарши курашувчи органлар ўз фаолиятини амалга оширишда жисмоний ва юридик шахсларнинг банк операциялари бўйича маълумотларини олиш керак бўлмоқда. Бироқ, барча ҳолатларда банклар томонидан “Банк сири тўғрисида”ги Қонун талабларига зидлиги ҳақида важлар билан сўровлари рад этилмоқда,

Амалдаги “Банк сири тўғрисида”ги қонунда банк сири тўғрисидаги маълумотлар фақат Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатаси ва Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаментига тақдим этилиши белгиланган.

Ваҳоланки, маълумотлар фақат жиноят иши қўзғатилган шахсга нисбатан маълумотлар берилади⁶, бошқа томондан коррупциявий жиноятлар асосан занжир бўлиб, унинг бир учи бориб жиноят иши қўзғатилмаган шахсга ҳам бориб тақалаши мумкин.

Ушбу қонуннинг 9-моддасида кўрсатилган равишда тезкор-қидирув ҳаракатлари билан жиноят иши қўзғатилгунига қадар ёки кўрсатилган прокурор

⁶ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар маълумотлари миллий базаси, Тошкент ш., 2003 йил 30 август, 530-II-сон.

санкциясини олгунча активлар мамлакат ҳудудидан чиқариб юборилиши, жиноят изи яширилиши мумкин.

Бундан ташқари, коррупцияга қарши курашувчи органлар фақатгина юқорида таъкидлаб ўтилган икки органдан иборат эмас, шунингдек, банк сирини ташкил қилувчи маълумотлар доираси аниқ қилиб белгилаб қўйилмаган.

Энг асосийси, банк сирини ғаразли ниятда ошкор қилган шахсларга нисбатан келиб чиққан зарарнинг миқдорига пропорсианал равишда маъмурий, жиноий жавобгарлик масаласи кўрсатилмаган.

Тўртинчидан, на Ўзбекистон Республикасининг “Банклар ва банк фаолияти тўғрисида” ги (янги таҳрир) қонуни, “Марказий банки тўғрисида”ги қонуни ва на Банк ходимининг касб “одоб-ахлоқи” кодексига коррупциявий жиноят содир этган шахсларнинг **қайта бошқарувчилик лавозимларига келишини чеклаб** қўювчи нормалар кўрсатилмаган.

Бешинчидан, банк тизимида манфаатлар тўқнашувини олдини олишга қаратилган ҳамда банк хизматчиларининг мол-мулк ва даромадларининг декларацияси тўғрисидаги норматив-ҳуқуқий қоидаларнинг этишмаслиги мамлакатимиз банкларида кўплаб ижтимоий адолат принципларини бузиб келмоқда.

Олтинчидан, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки бошқаруви Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаментининг “Тижорат банкларида жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга, терроризмни молиялаштиришга ва оммавий қирғин қуролини тарқатишни молиялаштиришга қарши курашиш бўйича ички назорат қоидаларини тасдиқлаш ҳақида”ги қарори⁷да Тижорат банкларида юқори даражадаги таваккалчилик тоифасига киритилган ва уларга нисбатан кучайтирилган эътибор қаратиши лозим бўлган мижозлар қаторида,

- ишончли манбалар томонидан юқори даражадаги **коррупция ёки бошқа жиноий фаолиятга эга эканлиги** аниқланган мамлакатларда доимий

⁷ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки бошқаруви, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки Бошқаруви ва Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаментининг 23.05.2017 йилдаги 343-В ва 14-сон Қарори.

яшаётган, турган ёки рўйхатга олинган шахслар – жумласини топишнинг ўзи амри маҳол.

Еттинчидан, Тижорат-корпоратив ва хусусий банклар Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ва бошқа банклар билан ўзаро муносабатларини *шартнома* асосида кўрадилар.

Ҳар бир банкнинг вазифалари банклар томонидан ишлаб чиқиладиган ва Ўзбекистон Республикаси Марказий банки рўйхатидан ўтказиладиган ўз уставлари билан белгиланади. Ўзбекистон Республикаси банкларига Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг рухсати билан бошқа Республикаларда кредит муассасалари, банк филиаллари очиш ҳуқуқи берилади.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки Ўзбекистон Республикаси ҳудудида чет эл банкларининг филиаллари ва ваколатхоналари, шунингдек чет эл капитали иштирокидаги банклар очишга рухсат бериш ҳуқуқига эгадир.

Ўзбекистон Республикасининг тижорат банклари ўзининг устав капиталларини норезидент ҳисобидан кўпайтиришлари ёки акциядорлар томонидан акцияларнинг норезидентларга сотилиши учун белгиланган тартибда Марказий банкнинг олдиндан розилигини олишлари керак. Ҳолбуки, “Банклар ва банк фаолияти тўғрисида”ги қонунининг⁸ 8-моддаси, биринчи қисмида - Банклар молиявий операцияларни амалга ошириш билан боғлиқ қарорлар қабул қилишда **мустақилдир**-деган жумлалар билан бойитилган. Мана шу талабга риоя этилмай тузилган битимлар ҳақиқий эмас деб топилади ва банк операцияларини амалга ошириш учун берилган лицензия бекор қилинади.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, фикримизча, соҳада рухсат бериш таомилларининг қонун ҳужжатларида аниқ белгиланмаслиги, мамлакатимиздаги ҳалол рақобат муҳитигасалбий таъсир қилувчи энг асосий омиллардан бири ҳисобланади.

Саккизинчидан, Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг 1998 йил 11 ноябрдаги 22-сонли баённомаси билан тасдиқланган “Банкни рўйхатдан ўтказиш ва лицензиялаш тартиби” нинг 16.5-бандига мувофиқ қуйидаги ҳолатлар лицензия бериш ва давлат рўйхатидан ўтказиш тўғрисидаги аризанинг

⁸ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 19.02.2025 й., 03/25/1031/0160-сон.

рад этилишига асос бўлади-деб кўрсатилган, аммо ушбу талабларнинг биринчи қисмида - Марказий банкнинг талабларини бажарилмаслиги-деган жумла билан бошланган, аммо ушбу талабларнинг аниқ шаклига оид нормалар келтирилмаган.

Ташкилий муаммолар қуйидагилар:

Биринчидан, ундирилиши муаммога айланиб бораётган кредитларни ўз вақтида қайтариш банкларда ва бошқа кредит ташкилотларида бир қанча муаммоларни вужуга келтиряпти. Бу эса банк активларининг иқтисодий айланиши циклига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Мисол учун. Ҳисоб палатаси оилавий тадбиркорликни ривожлантириш дастурлари доирасида юзага келган муаммоли кредитларни ўрганиб чиқиб, қатор хулосаларга келибди. Муаммоли кредитлар Наманган (44 фоиз), Андижон (26 фоиз) ва Сурхондарё (20 фоиз) вилоятларида юқори бўлиб қолмоқда⁹.

Ушбу ҳудудларда муаммоли бўлиб турган 149,4 млрд сўм кредитни доимий даромадга эга, жумладан, қарийб 90 млрд сўмлик муаммоли кредитларни давлат ташкилотлари ва банкларда фаолият юритаётган ходимлар олган.

Муаммоли кредитларнинг 79 фоизиди қайтмаслик хатари суғурталанган бўлиб, аксарият ҳолларда банклар томонидан уларни суғурта компанияларидан ундириш чоралари кўрилмаган.

Жорий йил бошидан муаммоли кредитлар улушини камайтиришда, банклар томонидан уларнинг 69 фоизи “умидсиз” деб таснифланиб, балансдан чиқариш орқали қисқартирилган.

Яъни, амалда муаммоли кредитлар қайтарилмасдан, банк томонидан шакллантирилган захиралар (харажатлар) ҳисобидан қопланган.

Иккинчидан, банкларда коррупцияга қарши ички назорат тизимини (комплаенс назорат) амалга ошириш бўйича чора-тадбирларни фаоллаштириш, комплаенс назоратни амалга оширувчи ходимларининг **ҳуқуқий мақоми** билан боғлиқ масалаларни ташкил этиш ва малакали кадрлар билан таъминлаш, ушбу кадрларни тайёрлаш механизмлари йўлга қўйилмаганлиги, бундан ташқари, комплаенс назорат тизими йўлга қўйилган банклар ўзининг асл моҳиятига эга бўлмай, ички аудит назорат шаклининг бир тури сифатида фаолият

⁹ Электрон манба. URL: <https://ach.gov.uz/uz/lists/view/245>

юритаётгани, ушбу бўлимдаги соҳа мутахассислари асосан аудит инспекторлари эканлиги, уларнинг коррупция тўғрисидаги билим ва кўникмалари комплаенс хизматига тўғри келмаслиги, шунингдек ушбу тузилмаларнинг тўғридан-тўғри раҳбарият билан ишлашга оид нормалар миллий қонунчилигимизда кўрсатилган бўлсада, айрим масалаларда уларнинг ваколати чекланганлиги соҳада зарур амалиётларни ўз вақтида ўтказилишига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Учинчидан, соҳасида коррупция, порахўрлик ҳамда ноқонуний даромадларни легаллаштиришга қарши курашишда асосий омил бўлиб хизмат қилаётган blockchain кузатувларни амалга оширишда IT платформаларининг етарли эмаслиги, AML/CTF дастурларидан тортиб ушбу соҳада етарли малакага эга бўлган малакали кадрларнинг йўқлиги Ўзбекистон Республикасининг халқаро даражадаги обрўига салбий таъсирини кўрсатиб келмоқда.

Тўртинчидан, банк ходимларини ишга қабул қилишда ҳамда уларнинг коррупцияга қарши малакасини ошириш чоралари етарли даражада йўлга қўйилмаган.

Бешинчидан, коррупция ҳақида хабар бериш тизими тўғри йўлга қўйилмаганлиги банк миждозлари, ходимлар томонидан келиб тушаётган аризаларни кўриб чиқишда суистеъмолчиликларга йўл қўйилмоқда.

Олтинчидан, соҳада коррупциявий хавфларни баҳолаш ишлари тўғри йўлга қўйилмаган. Чунки, Ўзбекистон Республикасида хоҳлаган банкнинг веб-саҳифасида банкнинг ички фаолиятида учраши мумкин бўлган коррупциявий ҳолатлардан тортиб коррупцияга қарши қандай курашиш масалалари аниқ баён этилмаган.

Еттинчидан, Амалиётда кредит ажратиш билан боғлиқ икки хил муаммони кўришимиз мумкин. Уларнинг биринчиси – бу банклар томонидан ажратилаётган кредитлар “мақсадли сарфланиш мақсадида” таъминотчига ўтказиб берилади, ҳолбуки, бу каби бюрократик тўсиқлар энди фаолиятини йўлга қўймоқчи бўлган миждознинг иқтисодига ўнглаб бўлмас зарар етказиши мумкин.

Зарарларни қаердан кўришимиз мумкин, кредит таъминотчига ўтказиб берилганда ушбу кредит ҳисобидан камида 4 фоизлик ҚҚС ундирилади, бундан ташқари, агарда шахсга нақд пул керак бўладиган бўлса таъминотчининг улуши

хам камида 4 фоиз бўлади. Бундан кўриниб турибдики, тахминан, чиқиши мумкин бўлган 30 миллион сўм 28 миллион бўлиб чиқади. Бошқа томондан таъминотчига ўтказиб бериладиган кредит эвазига етиб келиши мумкин бўлган товар ва хизматлар бозорга нисбатан сифати ва нархи анча паст бўлишини кўришимиз мумкин. Иккинчи тури – бу тадбиркорлик субъекти банкдан кредит олиб уни мақсадсиз сарфланиши юзасидан ҳуқуқни қўллаш амалиётида Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси 167-моддаси билан жиноят иши қўзғатилиши одат тусига кириб қолган. Ваҳоланки, бу каби муносабатларда жиноят таркибий элементлари мавжуд бўлмай, шартномавий-ҳуқуқий муносабат ҳисобланади. Судга таалуклилигига кўра, иқтисодий судлар томонидан кўриб чиқилиши керак бўлган масала ҳисобланади.